tikten sonra, bunların özellikle hikmet, şecaat, iffet ve adaletten ibaret dört temel fazilette en üst seviyeye çıkmak için büyük gayret sarfettiklerini anlatır. Müellif, bu bölümün sonuna doğru ahlâk alanında iki türlü düşünce ve yaşama tarzından bahseder. "Mezheb-i mensûh" diye adlandırdığı ilk telakki, geçmişteki seçkin şahsiyetlerin yüksek ahlâk ve fazilet yoludur. İkincisi ise devrin ileri gelenlerince mezheb-i mensûhun yerine konan "mezheb-i muhtâr"dır. Bu yol fesat, zulüm, şahsî menfaat ve ikiyüzlülüğün hâkim olduğu bir yaşama tarzıdır.

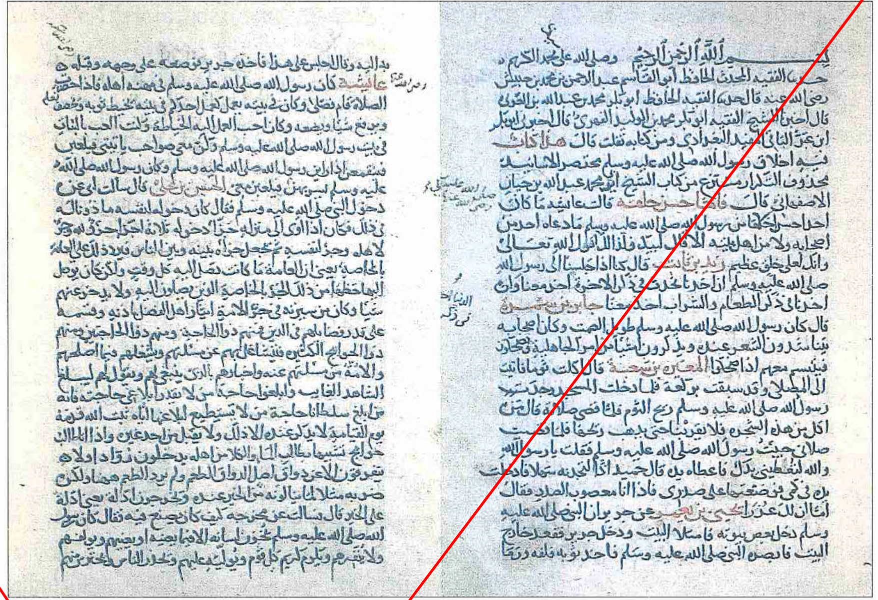
Aḫlâķu'l-eşrâf hikmet, şecaat, iffet, adalet, sehavet, hilim ve vefâ, hayâ, doğruluk, merhamet ve şefkat konularının işlendiği yedi bölümden (bab) meydana gelir. Her bölümde, önce "neshedilmiş mezhep" ele alınarak mensuplarının o bölüme konu olan faziletlerinin tarifi yapılır; eski düşünürlerin ve İslâm büyüklerinin bu husustaki görüşleri sıralanır. Daha sonra "tercih edilmiş mezheb"e geçilir ve bu telakkinin, zamanın büyükleri ve ileri gelenlerinin ahlâkına hâkim olan insanlık dışı davranışlar ve kötü düşüncelerden ibaret olduğu gözler önüne serilir. Kısaca müellif, Allah ve Resulü'nün hükümleri yerine sultanların ve emîrlerin buyruklarının hâkim kılındığını ve "yüce Allah doğru söyledi" (صدق الله العظيم) esasının yerine "emîr doğru söyledi" prensibinin geçerli hale geldiğini anlatır.

Aḫlâķu'l-eşrâf'ın yedi babı, Cengiz Han ile halefleri zamanında ve özellikle İlhanlılar'la Timur saldırısı arasındaki fetret devirlerinde hüküm süren her türlü rezalet ve kötülükleri huy edinmiş yönetici kadro ile onlara kayıtsız şartsız boyun eğen veya boyun eğmek zorunda kalanların durumlarını yansıtan yedi ayna gibidir. Eskiden beri Avrupalılar'ın ve özellikle Osmanlılar'ın dikkatini çeken ve müellifin *Külliyyât*'ı ve *Münteḫab-ı Leṭâ'if*'i içinde çeşitli zamanlarda basılan eserin henüz ilmî bir neşri yapılmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ubeyd-i Zâkânî, *Aḫlâķu'l-eşrâf* (*Külliyyât* içinde, nşr. Abbas İkbâl-i Âştiyânî), Tahran 1332 hş., II, 8-31; a.mlf., *Münteḫab-ı Leṭâ'if* (nşr. H. İsfahânî – M. Ferté), İstanbul 1303, s. 7-31; Abbas İkbâl-i Âştiyânî, *Külliyyât* [Ubeyd-i Zâkânî], Tahran 1332 hş., I, Mukaddime; Ethé, *Târîḫ-i Edebiyyât*, s. 118-119; Safâ, *Edebiyyât*, III/2, s. 1270-1272; Tahsin Yazıcı, "Ubeyd-i Zâkânî-i Kazvînî", *İA*, XIII, 2; P. Sprachman, "Aḵlāq al-Ašrāf", *EIr.*, I, 723-724.

 M. Nazif Şahinoğlu

Aḫlâķu'n-nebî'nin Ebû Bekir Muhammed b. Velîd et-Turtûşî tarafından yapılan muhtasarının ilk iki sayfası (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, Tarih, nr. 1308/2, vr. 36[a-b])

AHLÂKU'n-NEBÎ
(أخلاق النبي)

Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî'nin (ö. 369/979) Hz. Peygamber'in şemâil ve ahlâkına dair eseri.

Tam adı *Aḫlâķu'n-nebî ve âdâbüh* veya *Mâ źükire fî ḫuluḳı Resûlillâh ve keremih ve keşreti iḥtimâlih ve şiddeti ḥayâ'ih ve ʿafvih* olan eser, Hz. Peygamber'in ahlâk ve şemâil* ine dair rivayetleri ihtiva etmektedir. Her rivayetin ayrı bir senede dayandırıldığı kitap sekiz bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm bir mukaddime ile ashâb-ı kirâmın Hz. Peygamber hakkında verdiği bilgiler; ikinci bölüm onun ahlâkı, cömertliği, öfkesine hâkimiyeti, hayâ duygusu, af ve müsamahası; üçüncü bölüm cesareti, tevazuu, çeşitli olaylar karşısında gösterdiği farklı tavırları, merhameti ve yumuşak huyluluğu; dördüncü bölüm güler yüzlülüğü, şakası, yürümesi, konuşması ve giyim tarzı; beşinci bölüm harp âletleri, ev eşyası, temizlik ve süs malzemesi; altıncı bölüm Kur'an okuyuşu, ibadet hayatı; yedinci bölüm yiyip içtiği ve sevdiği yemek ve meşrubat, evlilik hayatı, cemiyetle olan ilişkileri; sekizinci bölüm ashabıyla olan çeşitli münasebetleri, yolculukları, mesciddeki ibadetleri gibi hususları ihtiva etmektedir.

Aḫlâķu'n-nebî Ebü'l-Feyz Ahmed b. Sıddîk ve Ebü'l-Fazl Abdullah b. Muhammed es-Sıddîk adlı kardeşler tarafından Kahire'de neşredilmiştir (1378/1958). Eseri Ahmed Muhammed Mürsî yine Kahire'de (1392/1972) ve Dr. Seyyid el-Cümeylî de Beyrut'ta (1406/1986, 2. bs.) tekrar yayımlamışlardır. Eserin Ebû Bekir Muhammed b. Velîd et-Turtûşî tarafından yapılan muhtasarı Millet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Feyzullah Efendi, nr. 1308/2, vr. 36[a]-68[a]).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'ş-Şeyh, *Aḫlâķu'n-nebî ve âdâbüh* (nşr. Seyyid el-Cümeylî), Beyrut 1406/1986; Zehebî, *Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ*, III, 945-946; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, IV, 264; Kehhâle, *Muʿcemü'l-mü'ellifîn*, VI, 114; Sezgin, *GAS*, I, 200-201; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteṭrafe*, s. 51; Müneccid, *Muʿcem*, IV, 53-54.

 A. Osman Koçkuzu

AHLAT

Van gölünün kuzeybatı kıyısında mezar âbideleriyle meşhur tarihî bir şehir ve bugün Bitlis'e bağlı ilçe merkezi.

Ahlat Urartular'dan Osmanlılar'a kadar çeşitli devlet ve hânedanların idaresinde kalmıştır. Şehrin en eski sakinleri olan Urartular buraya Halads, Ermeniler Şaleat (Şaliat), Süryânîler Kelath, Araplar Hilât, İranlılar ve Türkler ise Ahlat demişlerdir.

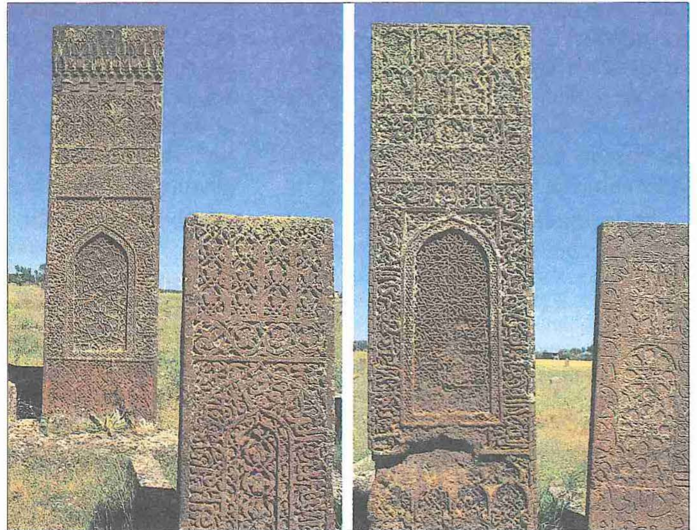
Ahlat Hz. Ömer devrinde Cezîre fâtihi İyâz b. Ganm tarafından fethedildi (20/640-41). Yapılan antlaşmaya göre Ahlat beyi (batrik, patrici) vergi ödemeyi kabul ederek İslâm devletinin himayesine girdi. Hz. Osman devrinde, Doğu Anadolu'da harekâtta bulunan meşhur kumandanlardan Habîb b. Mesleme bu antlaşmayı tasdik etti. Emevîler devrinde Muâviye'nin ölümüyle başlayan iç karışıklıklar sırasında Ahlat ve yöresindeki halk da isyan ederek Bizans hâkimiyetine girdi. Ancak Emevîler'in Cezîre valisi Muhammed b. Mervân tarafından şiddetli bir şekilde cezalandırıldılar ve bölge Cezîre valiliğine bağlanarak oradan gönderilen âmillerce idare edildi. Azerbaycan Valisi Cerrâh b. Abdullah'ın Erdebil'de Hazarlar'a yenilip şehid düşmesi (112/730-31) üzerine Hazarlar akınlarını Musul yakınlarına kadar uzattıkları gibi birçok yerde de baş kaldırmalar oldu. Halife Hişâm b. Abdülmelik Azerbaycan valiliğine getirdiği Saîd el-Haraşî'yi Hazarlar'la mücadeleye memur etti. Erzen yoluyla Ahlat'a gelen Haraşî şehir kapıları kendisine açılmayınca şehri bir süre kuşattıktan sonra ele geçirdi ve Arrân'a (Errân) hareket etti.

Abbâsîler devrinde Ahlat'taki mahallî hânedanlar yerlerinde bırakıldıkları gibi idarî teşkilât da aynen korundu. Hâricîler'in Musul ve Diyarbekir bölgesinde faaliyetlerini yaygınlaştırdıkları bu devirde Ahlat da zaman zaman onların saldırılarına mâruz kalmış ve halk haraç vermeye mecbur olmuştu. 826-851 yılları arasında şehre hâkim olan Aşot oğlu Bakrat, Abbâsîler'in o bölgedeki valisine tâbi idi ve onlara haraç ödüyordu. Mahallî idarecilerin 851'de Diyarbekir ve Van gölü çevresinde çıkan olayları bastırmaktan âciz kalmaları yüzünden Sâmerrâ'dan gönderilen Büyük Boğa, âsilerin reisi Mûsâ b. Zürâre'yi yakalayıp Van gölü civarında dirlik ve düzenliği yeniden kurdu. Halife Müstaîn devrinde Doğu Anadolu Valisi Ali b. Yahyâ ile Malatya Emîri Ömer b. Ubeydullah'ın şehid edilmeleri, başta Bağdat olmak üzere birçok şehirde huzursuzluklara sebep olmuş ve halk Bizans saldırılarına karşı ciddi tedbirler alınmasını istemiştir. Abbâsî Halifeliği'nin IX. yüzyılın ikinci yarısında giderek zayıflamaya başlaması üzerine de Ahlat ve bölgedeki diğer bazı şehirleri ellerinde tutan idareciler Ermeni krallarına veya Bizans imparatorlarına tâbi olmak zorunda kaldılar.

928'de Bizans İmparatoru Romanus Lecapenus'un doğu "domestik"i J. Kurcuas Ahlat ve Bitlis'i ele geçirerek camilere haç koydurdu. Bunun üzerine Erzen ve diğer bazı yerlerin halkı korkudan yurtlarını terkedip göç ettiler. Üç yıl sonra Ermeni Kralı Gagik'in tahrikiyle Bizanslılar yeniden Ahlat ve Bargiri yörelerine saldırıp buraları korkunç bir şekilde yağmaladılar, halkın bir kısmını öldürüp bir kısmını da esir aldılar. Bunun üzerine bölgedeki diğer bazı beylerle birlikte Ahlat hâkimi Ebü'l-Muiz Ahmed de imparatora itaat etti. Bölge beyleri daha sonra Hamdânî Emîri Seyfüddevle'yi metbû tanıdılar (940). Hamdânî Emîri Seyfüddevle'nin kumandanlarından Necâ Ahlat, Malazgirt ve Muş'u ele geçirerek (954) burada bir beylik kurmak istediyse de 965'te öldürüldü. Çok geçmeden Hamdânîler Van gölü çevresini boşalttılar. 359'daki (969-70) Bizans hücumu sırasında Ahlat'ın kimin elinde olduğu bilinmemektedir. Seyfüddevle'nin ölümünden sonra Bizans hücumları daha da sıklaştı. Hamdânîler'in zayıflaması üzerine Humeydiyye aşiretinden Bâz (Ebû Abdullah b. Dôstek) Meyyâfârikîn (Silvan), Âmid ve Ahlat'a da hâkim oldu (984). Bâz'ın ölümünden (990) sonra yeğeni Ebû Ali Hasan b. Mervân, adı geçen şehirleri de içine alan bölgede Mervânî Devleti'ni kurdu. Fakat Bizans saldırıları karşısında onlarla anlaşma imzalamaya ve onları metbû tanımaya mecbur oldu (992). Mervânîler'den Nasrüddevle Ahmed'in hükümdarlık yıllarında (1011-1061) Ahlatlılar huzur ve sükûn içinde müreffeh bir hayat sürdüler. Fakat şehrin bu dönemde pek fazla gelişmediği anlaşılıyor.

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde Ahlat dışındaki Van, Erciş, Malazgirt, Bargiri gibi bölgedeki şehirlerin hepsi Bizans İmparatorluğu'nun elindeydi. Tuğrul Bey 1054 yılında Ahlat üzerinden giderek kuşattığı Malazgirt'i alamamıştı. Ahlat Alparslan devrinden itibaren (1063) Anadolu'ya yapılan akın ve fetih hareketlerinde bir üs olarak kullanıldı. Selçuklular'ın büyük emîrlerinden Afşin Bey Ahlat'tan Anadolu içlerine akınlar düzenlemiş, Alparslan da 1071'de Ahlat üzerinden Malazgirt'e giderek burayı kolayca fethetmişti. Aynı yıl Ahlat'ın Emîr Sunduk'un idaresinde olduğu ve Bizans imparatorunun Ahlat üzerine sevkettiği öncü kuvvetlerini mağlûp ettiği (3 Ağustos 1071) bilinmektedir. İbnü'l-Ezrak, Malazgirt Savaşı'na katılan Ahlatlılar'ın zengin ganimetlerle döndüğünü ve bu tarihten sonra şehrin Alparslan'ın tayin ettiği valiler tarafından idare edildiğini söyler. XII. yüzyılın başlarından itibaren Ahlatşahlar hânedanının başşehri olan Ahlat, İslâm âleminin en büyük şehirlerinden biri haline gelmiş ve tarihinin en parlak devrini yaşamıştır. Yâkūt'un Ahlat'ı Van gölü havzasının merkezi ve mâmur bir belde olarak anması da bunu göstermektedir. Ahlat'ın gelişmesinde ticaretin önemli bir yeri vardı. Nitekim Ahlatlılar'a ait gemilerin 506'da (1112-13) Kostantiniyye denizinde (Karadeniz) battığına dair haber de bunu teyit eder mahiyettedir (İbnü'l-Ezrak, 172[a]; Turan, s. 90).

Siyasî istikrar ve ticaretin gelişmesi ilim, sanat ve kültürün de ilerlemesine vesile olmuştur. Hal tercümesi kitaplarında XII. ve XIII. yüzyılda yaşamış Ahlatlı âlimlere sık sık rastlanır. Ayrıca

Ahlat mezar âbidelerinden örnekler

Anadolu'daki bazı mimari eserlerin de Ahlatlı mimar ve sanatkârlar tarafından yapıldığı tesbit edilmiştir. Anadolu'daki teşkilâtlı esnaf ve sanatkâr birlikleri de (fityân) ilk defa Ahlat'ta görülmektedir. Ahlat'ın Ahlatşahlar devrinde ulaştığı zenginlik İldeniz'in oğlu Atabeg Cihan Pehlivan, Selâhaddîn-i Eyyûbî ve Erzurum Meliki Tuğrul Şah gibi birçok hükümdarda oraya sahip olma arzusu uyandırmıştır. Tuğrul Şah'ın Ahlat Şah Balaban'ı öldürmesi üzerine şehir Eyyûbîler'den el-Melikü'l-Evhad b. Âdil'in eline geçti (604/1207-1208) ve Ahlatşahlar hânedanı sona erdi. Evhad'ın halkın önemli bir kısmını öldürtmesi, ileri gelenleri Meyyâfârikīn'e sürmesi ve ahî (fityân) teşkilâtının dağılması veya zayıflaması Ahlat'ın ilim, kültür ve iktisadî hayatında büyük bir gerilemeye sebep oldu. Evhad'ın 607'de (1210-11) ölümü üzerine yerine kardeşi el-Melikü'l-Eşref geçti. Âdil ve dirayetli bir hükümdar olan el-Melikü'l-Eşref Ahlat'ı Meyyâfârikīn ve Hani ile birlikte kardeşi Şehâbeddin Gazi'ye verdiyse de (1220) onun isyanı üzerine tekrar geri aldı ve valiliğine Hüsâmeddin Ali'yi getirdi. Şehir 1226 sonbaharında Celâleddin Hârizmşah tarafından kuşatıldı. Vali Hüsâmeddin Ali Ahlat'ı başarıyla müdafaa etti ve yaklaşan kışın da etkisiyle Hârizmşah muhasaraya son vermek zorunda kaldı. Eşref 1229'da Ahlat'a İzzeddin Ay Beg'i vali tayin etti. Aynı yılın sonbaharında Celâleddin Hârizmşah şehri tekrar kuşattı. Sekiz ay süren kuşatma yüzünden pek çok kişi açlıktan öldü, halkın büyük bir kısmı da şehri terkederek sağa sola dağıldı. 18 Nisan 1229'da Ahlat zaptedildi ve Celâleddin Hârizmşah'ın muhalefetine rağmen şehir üç gün boyunca görülmemiş biçimde yağmalandı. Bu felâketten bir iki yıl sonra başlayan Moğol istilâsı sebebiyle Ahlat eski önemini kaybederek metrûk bir şehir haline geldi. Bir zamanlar pek çok hükümdarın göz diktiği Ahlat'a bu dönemde kimse sahip çıkmak istemiyordu. Nihayet Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad, veziri Ziyâeddin Karaarslan'ı göndererek (630/1232-33) Ahlat'ta iskân ve imar faaliyetini başlattı ve Sinâneddin Kaymaz da subaşı (vali) tayin edildi. Moğollar Kösedağ Savaşı'ndan sonra Ahlat'ı istilâ edip Gürcü kumandanı Prens Avak'ın kız kardeşi Tamtam'a verdiler (1243). Ahlat'ın 644 (1246) ve 674 (1275-76) yıllarında meydana gelen depremler sebebiyle harabeye dönmüş olmasına rağmen yine de önemini kaybetmediği, Olcaytu devrinde eyalet merkezi olmasından da anlaşılmaktadır. Olcaytu'nun oğlu Ebû Said Bahadır Han devrinde de Ahlat mâmur ve müreffeh bir şehir vasfını korumaktaydı. Ancak onun ölümünden (1335) sonra Moğollar arasında başlayan iç mücadeleler sırasında şehir büyük zarar gördü. Moğollar'ın Anadolu'daki umumi valisi Celâyir Şeyh Hasan, Hülâgû soyundan Muhammed'i han ilân edip iktidarı ele geçirmiş olan Uyrat Ali Padişah'ı Aladağ civarında yendi. Muhammed'i tahta geçirip yönetimi ele aldı ve müttefiki Sutay Noyan'ın oğlu Hacı Tugay da Diyarbekir ve Ahlat yöresine hâkim oldu. Nitekim Ahlat'ta 738'de (1337-38) Muhammed Han adına para basıldığı görülmektedir. Aynı yıl Çobanlı Küçük Şeyh Hasan, iktidarı Celâyir Büyük Şeyh Hasan'ın elinden alarak Hülâgû soyundan Süleyman'ı hanlık makamına getirdi. Daha sonra Hacı Tugay'a baş eğdirtmek için Muş ve Bulanık yörelerinde yağma ve tahripte bulundu (1340-1342). 741'de (1340-41) Süleyman Han adına Ahlat'ta para basılmış olması, şehrin bu tarihte Çobanlı Küçük Şeyh Hasan'ın hâkimiyetine geçtiğini gösterir. Hacı Tugay ile düşmanı Çobanlı Küçük Şeyh Hasan'ın öldürülmeleri (1343), Doğu Anadolu'da esasen bozulmuş olan dirlik ve düzenliğin büsbütün yok olmasına sebep oldu. Mahallî reisler birçok şehri ele geçirdiler. Ahlat da Bitlis hâkimi Ziyâeddin'in kardeşi Bahâeddin'in eline geçti (1350). Şehrin 1360'ta Moğol beylerinden Hızır Şah'ın idaresinde olduğu görülmektedir. Hızır Şah'ın daha sonra burayı tekrar Bitlis hâkimlerine terkettiği sanılıyor. Bitlis hâkimi ile akrabaları olan Muş ve Ahlat hâkimleri Karakoyunlular'ın aksine Timur'a baş eğmeyi siyasetlerine daha uygun bulmuşlardı. Timur devrinde Ahlat'a hâkim olan Emîr Muhammed ya Bitlis hâkimleri hânedanına mensuptu veya Bitlis hâkimi Şemseddin adına burayı idare etmekteydi.

Karakoyunlu İskender Mirza Erciş, Adilcevaz ve Ahlat yörelerinde harekâtta bulunan Timur'un oğlu ve halefi Şâhruh'un ülkesine dönmesinden sonra Bitlis, Ahlat ve diğer bazı şehirlere hâkim olan Emîr Şemseddin'i yakalattı (1422) ve Ahlat hisarının teslim edilmemesi üzerine onu şehrin önlerinde öldürttü (1423). Fakat hisar ele geçirilemedi. Bitlis de üç yıl kuşatılmasına rağmen fethedilemedi. Buna karşılık İskender 1425'te Van ile diğer bazı kaleleri zaptetti. Ahlat ise hiçbir zaman Karakoyunlular'ın doğrudan eline geçmemiştir. Böylece, Karakoyunlu Kara Yûsuf Beg'in türbe ve mezarının Ahlat'ta bulunduğu (Turan, s. 123) ve buna bağlı olarak Karakoyunlular'ın Ahlat'a hâkim oldukları şeklindeki görüşlerin bir değeri kalmamıştır. Kara Yûsuf Beg'in türbe ve zâviyesi ise ata yurdu olan Erciş'te bulunmaktadır (Sümer, *Karakoyunlular*, s. 112).

Karakoyunlu Cihan Şah Mirza 1452 ve 1457 yıllarında Ahlat ve Bitlis bölgelerini yağmalayarak pek çok kişiyi esir aldığı gibi 1462'de de dört kumandanını gönderip Ahlat'ı muhasara ettirmiş, fakat vergi karşılığında kuşatmayı kaldırmaya ikna edilmişti. Daha sonra Cihan Şah Mirza'nın yerini alan Akkoyunlu Uzun Hasan Bey Bitlis ve Ahlat üzerine ordu sevketti, fakat Bitlis hâkimi İbrâhim Bey'in annesinin gayretiyle barış yapıldı (873/1468-69). 1472'de Bayındır Beg altı ay süren kuşatmadan sonra Ahlat'ı ele geçirdi ve kaleyi yıktırdı. Bayındır'ın ölümünden sonra Ahlat, oğlu Muhammed tarafından idare edildi (1481-1488).

Akkoyunlular'dan sonra Ahlat ve Van gölü havzası Safevî hâkimiyetine girdiyse de bu konuda hemen hemen hiçbir bilgi yoktur. Ahlat, Adilcevaz ve Erciş, Irakeyn seferi (1533-1535) sonunda Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. Ancak Safevîler bir müddet sonra Van ve Erciş'i geri aldılar. Kanûnî Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın İstanbul'a gelerek yardım istemesi üzerine İran seferine çıktı, fakat sadece Van Kalesi alınabildi. Bunun üzerine Şah Tahmasb Doğu Anadolu'da tahribata giriştiği gibi Avşar Şah Kulu Sultan'ı da Ahlat tarafına gönderdi. Bu Safevî saldırıları sırasında Ahlat Kalesi yerle bir edildi. Osmanlılar birkaç yıl sonra Ahlat için göl kıyısında yeni bir hisar inşa etmişler ve yeni Ahlat da burada kurulmuştur. Kırk bir yıl devam eden Osmanlı-Safevî mücadelesi 1555'te imzalanan Amasya Antlaşması'yla sona erdi. Fakat çeşitli sebeplerle Moğol istilâsından itibaren ehemmiyetini kaybetmeye başlayan şehir, Safevîler ve Osmanlılar zamanında Van gölü havzasının en sönük şehirlerinden biri haline geldi. Van bir eyalet merkezi olurken Ahlat da Adilcevaz sancağının bir kazası haline gelmişti. Nitekim Amas-

ya Antlaşması'ndan bir yıl sonra yapılan **tahrir*** de Ahlat'ın acıklı durumu açıkça görülmektedir. Defterde verilen rakamlara göre şehrin nüfusunun askerler, diğer vazifeliler ve din adamları dışında 1600 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Vergi veren müslümanların sayısı ise 128 idi. Geçirdiği felâketler sebebiyle Ahlat'ta cami ve medreseyle ilgili hiçbir vakıf yoktur. Zikredilen tarihte mevcut vakfiyeler de zâviyelere ait olup çoğunun yeni tesis edildiği anlaşılmaktadır (BA, *TD*, nr. 297, s. 24-27).

Kâtip Çelebi Ahlat'ın elma ve kaysısı meşhur bağlık bahçelik bir şehir olduğunu kaydeder; 1655 yılında Ahlat'a uğrayan ve şehir hakkında geniş bilgi veren Evliya Çelebi de Van gölünde tutulan balıkların Acem tüccarlarına satıldığını ve elde edilen parayla da Van çevresinde görevli askerlerin ulûfelerinin karşılandığını söyler.

Ahlat Tanzimat'tan sonra Van eyaletinin Van sancağına (*Van Vilâyeti Salnâmesi*, s. 98), II. Abdülhamid devrinde ise Bitlis vilâyetine bağlanmıştır. 1310 (1892-93) yılına ait *Bitlis Vilâyeti Salnâmesi*'ne göre (s. 182-185) Ahlat yedi mahalleden meydana geliyordu ve ikisi hisar içinde olmak üzere yedi camii vardı. Günümüzde Ahlat'ta tarihî ve mimari değeri olan altı kümbet, üç mescid ve bir kale vardır. Ahlat özellikle sanat değeri yüksek mezar taşlarıyla meşhurdur. Kitâbeleri okunan mezar taşlarından dördü Ahlatşahlar, sekizi Eyyûbîler, elli dördü Moğollar, dördü Bitlis hâkimleri (Rûzegîler), dördü de Safevîler devrine aittir. Akkoyunlu hânedanından Bayındır Beg'in türbesi Ahlat'ın en güzel âbidelerinden biridir. Osmanlı devrinde yapılan eserlerin başında, Kanûnî zamanında göl kıyısında inşa edilen hisar gelir. Hisar II. Selim devrinde bir dış kale ile çevrilmiştir. Hisarın yanında İskender Paşa Camii (1564) ile bir hamam, dış kale kısmında da Kadı Camii (1584) bulunmaktadır. Şehrin en parlak devrini teşkil eden Ahlatşahlar zamanından günümüze hiçbir eserin intikal etmemiş olmasının sebepleri, yer sarsıntıları ve bilhassa Şah Tahmasb'ın yaptığı tahribattır.

Ahlat bugün bağlık bahçelik küçük bir ilçe olup 1985 sayımına göre merkez nüfusu 11.138, toplam nüfus ise 28.800'dür. Ekime elverişli geniş topraklarında buğday ve çavdar yetiştirilir. İlçede hayvancılık gelişmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *TD*, nr. 297, s. 24-27; TK, *TD*, nr. 109, vr. 91^{a-b}; *Van Vilâyeti Salnâmesi* (1272), s. 98; *Bitlis Vilâyeti Salnâmesi* (1310), s. 182-185; Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, Kahire 1302, II, 152-154; İbnü'l-Fakīh, *Muhtaṣaru Kitâbi'l-Büldân* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1302, s. 295; Belâzürî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 197-198, 202-203; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 122-123; Taberî, *Târîh* (de Goeje), II, 11; III, 1406-1409; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Ḫarâc* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1889, s. 228, 246; İstahrî, *Mesâlikü'l-memâlik* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1927, s. 188, 190, 194; İbn Havkal, *Kitâbü Ṣûreti'l-arż* (nşr. J. H. Kramers), Leiden 1938, II, 144; Makdisî, *Aḥsenü't-teḳāsîm*, s. 377; Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, Berlin 1340, s. 8-9; Urfalı Mateos, *Vekāyi'nâme* (nşr. H. D. Andreasyan), Ankara 1962, s. 53, 55, 142, 233, 239, 241, 242, 329, 331; İbnü'l-Kalânisî, *Ẕeylü Târîḫi Dımaşḳ* (nşr. H. F. Amedroz), Beyrut 1908, s. 164, 169, 174-177; Azîmî, *La Chronique Abrégée d'Al-Azîmî* (nşr. Cl. Cahen), *JA* (1938), s. 394, 397, 416; İbnü'l-Ezrak el-Fârikī, *Târîḫu Meyyâfârikīn ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllatîf Avad), Kahire 1959, bk. İndeks (basılmamış kısım, British Museum, Or. 5803, vr. 172^{a}-208^{b}); *Aḫbârü'd-devleti's-Selcûḳıyye* (nşr. Muhammed İkbâl), Lahor 1933, s. 109, 111, 128, 159, 162, 172, 196; Yâkūt, *Mu'cem*, II, 457-458; Nesevî, *Sîretü's-sulṭân Celâleddîn Mengübirtî* (nşr. A. Hamdi), Kahire 1953, bk. İndeks; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Hamevî, *Târîḫu'l-Manṣûrî* (nşr. B. G. Nyvech), Moskva 1963, bk. İndeks; Bündârî, *Zübdetü'n-Nuṣra* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1889, s. 38, 39, 76, 179, 185; İbn Bîbî, *Tevârîḫ-i Âl-i Selcûḳ* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1902, bk. İndeks; İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâbü Basṭi'l-arż* (nşr. J. V. Gines), Tetuan 1958, s. 104; Kazvînî, *Âs̱ârü'l-bilâd*, Beyrut 1960, s. 302, 524; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1957-60, bk. İndeks; Reşîdüddin, *Câmi'ü't-tevârîḫ* (nşr. A. Alizâde), Bakü 1957, s. 68, 70, 71, 233; Hamdullah Müstevfî, *Nüzhetü'l-ḳulûb* (nşr. M. Debîr Siyâkî), Tahran 1336 hş., s. 117; a.mlf., *Târîḫ-i Güzîde* (nşr. Abdülhüseyn-i Nevâî), Tahran 1339 hş., s. 392; Şerefeddin Ali, *Zafernâme* (nşr. M. Abbâsî), Tahran 1336 hş., I, 304; Ebû Bekr-i Tihrânî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye* (nşr. Necati Lugal — Faruk Sümer), Ankara 1962-64, I, 84, 96, 98, 228, 229, 381-382, 544; Gaffârî, *Cihân-ârâ*, Tahran 1343 hş., s. 134, 162, 289, 290, 291, 298, 301; Hasan-ı Rûmlû, *Aḥsenü't-tevârîḫ* (nşr. C. N. Seddon), Baroda 1931, s. 332-333, 357, 358, 360, 361, 362, 369; Şeref Han, *Şerefnâme*, Kahire 1930, s. 482-484, 487, 492, 493, 496, 497, 498, 499; Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, s. 413-414; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, 131, 132, 134, 142; H. F. B. Lynch, *Armenia, Travels and Studies*, London 1901, II, 286-296; Abdurrahim Şerif [Beygü], *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul 1932; Gabriel, *Voyages*, I, 241, 261, 346-352; Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara 1972; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 90, 123; Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara 1984, s. 112; a.mlf., "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *TTK Belleten*, sy. 197 (1986), s. 447-470; Streck, "Ahlat", *İA*, I, 160-161; F. Taeschner, "Akhlāṭ", *EI²* (İng.), I, 329-330; C. E. Bosworth — H. Crane, "Aḵlāṭ", *EIr.*, I, 725-727.

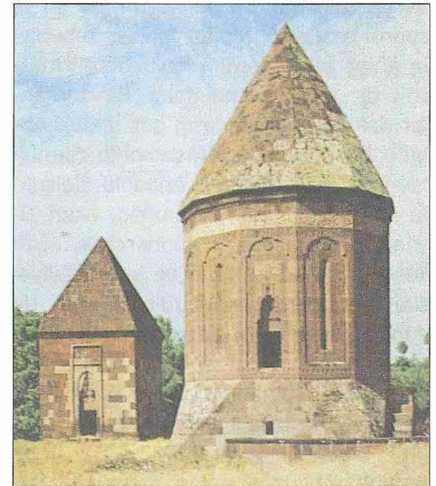
FARUK SÜMER

Ahlat Mezar Âbideleri. XII-XV. yüzyıllar arasına tarihlenen âbidevî mezar yapıları ve taşları.

Ahlat'a, Ortaçağ Türk mimarisi mezar tiplerinin topluca incelenebileceği, benzeri bulunmayan bir açık hava müzesi görünümü kazandıran ilgi çekici mezar âbideleri, özellikle Meydan Mezarlığı çevresinde ve Ahlat'ın eski mahallerinde yer almaktadır. Bu eserleri kümbetler, akıtlar (aş. bk.) ve mezar taşları şeklinde sınıflara ayırmak mümkündür.

Kümbetler. Kümbetlerin en eskisi 619 (1222-23) tarihli Şeyh Necmeddin Türbesi olup kare duvarlar üzerinde içten kubbe, dıştan piramit külâhla örtülü ve alt kısmında cenazeliği (crypta) bulunan kesme taştan basit bir yapıdır. Bundan sonra yapılan kümbetler, silindir biçimi gövdeleri, konik külâhları ve köşeleri dıştan yumuşatılmış yüksek cenazelik bölümleriyle dikkati çekerler. Göl kıyısına doğru yapılmış olan Ulu Kümbet (Usta-Şâgird Kümbeti), XIII. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmektedir. Bu eser, içten ve dıştan silindir biçimi gövdesi, konik külâhı, cenazeliği ve gövdesindeki taş işçiliği ile tek başına Ahlat kümbetlerini sembolize edebilecek niteliktedir. Geçen yüzyılın sonunda yıkılıp ortadan kalkmış olan yakınındaki 672 (1273-74) tarihli Şâdî Aka Kümbeti'nin bu eserin tam bir benzeri olduğu bilinmektedir. Karşısındaki tepenin üstünde aynı formu daha basit süslemelerle tekrarlayan Hasan Padişah Kümbeti 673 (1274-75) tarihlidir ve son yıllarda yeniden yapılırcasına restore edilmiştir; yanında da ya-

Ahlat'ta Erzen Hatun (önde) ve Şeyh Necmeddin kümbetleri

rım bir kümbetin cenazelik kısmı durmaktadır. İki Kubbe mahallesinde yan yana ayakta kalmış olan kümbetlerden birincisi, kitâbelerinden 678 (1279-80) yılında kısa aralıklarla ölmüş oldukları anlaşılan Hüseyin Timur ile Esentekin Hatun'a ait mezar anıtıdır. Kare planlı cenazeliği ve onaltıgen geçişten sonra silindir gövdesi bulunan kümbetin çatısı kubbe üstüne konik külâhla örtülüdür. Bitişiğindeki Bugatay Aka Kümbeti de yine kitâbelerinden 680 (1281) yılında öldükleri anlaşılan Emîr Bugatay Aka b. İnal Aka ile Şîrin Hatun bint Abdullah'ın mezar anıtıdır. Beşik tonozlu kare cenazelikten onikigene ve silindir gövdeye geçilip üstü kubbe ve konik külâhla örtülmüştür. Tahtısüleyman mahallesindeki kitâbesiz yarım kümbet de aynı silindir gövdeye sahip olan XIII. yüzyıl yapılarındandır.

Merkez mahallesinde XIV. yüzyıla ait Erzen Hatun Kümbeti, onikigen gövdesiyle değişik bir tipin temsilcisidir. Gevaş'ta bulunan Halime Hatun Kümbeti ile yakın benzerlik gösteren bu yapı, Karakoyunlu devrine aittir ve kitâbesinden Emîr Ali'nin 799'da (1396-97) ölen kızı Erzen Hatun için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Gövdede her yüzey ince nişlerle ve yoğun bir taş işçiliğiyle hareketlendirilmiş, kubbenin üstüne de piramit çatı örtülmüştür. İki Kubbe mahallesindeki Keşiş Kümbeti bu yapının daha basit bir tekrarıdır. Yine İki Kümbet mahallesindeki Emîr Ali Türbesi de kitâbesi olmamakla birlikte XIV. yüzyıla tarihlenen ilgi çekici bir yapıdır. Kare planlı kümbetin üstü içten kubbe, dıştan sekizgen kasnaklı piramit külâhla örtülüdür. Ancak, güney duvarı yerinde bütün genişliğince bir kemer vardır. Bu kemer, iç mekânı alçak bir duvarla çevrili açık avluya bağlamaktadır; yapının girişi de buradandır.

İki Kubbe mahallesindeki mezar anıtlarından Şîrin Hatun Kümbeti ve Mirza Bey Kümbeti adlarıyla tanınan kitâbesiz ve yarım kalmış iki yapı da kuvvetli bir ihtimalle XIV. yüzyıl sonu ile XV. yüzyıl başlarına aittir. XV. yüzyıla ait olan Bayındır Kümbeti ise Anadolu'da benzeri bulunmayan bir yapıya sahiptir. Bayındır Mescidi'nin güneyinde yer alan kümbet, 886 (1481) yılında ölen Melik Bayındır Bey b. Rüstem için Mimar Baba Can tarafından yapılmıştır. Kitâbesinde hükümdarın unvanları sıralanmakta ve hayatı anlatılmaktadır. Cenazelik bölümü üzerindeki silindir gövde, kubbe ve konik külâhla örtülüdür. Yapının ilgi çekiciliği, güney tarafının bodur silindir pâyeler ve kemerlerle bir galeri biçiminde açık olarak ele alınmasından ileri gelmektedir.

XIII. yüzyılda silindir biçimi, XIV. yüzyılda da çok yüzlü gövdeleriyle ortaya çıkan kümbetlerde esas olan, altta cenazelik üstte de içten kubbe, dıştan külâhla örtülü gövde kısımlarının bulunmasıdır. Gövdenin içi, daima kıble yönü belirtilmiş bir ziyaret mescidi şeklinde düşünülmüştür. Ancak genellikle dört yönde süslemeli açıklıkları bulunan bu gövdelerin kuzeydeki açıklıkları kapı olmakla birlikte yerden çok yüksekte kalmaktadır. Nasıl çıkıldığı bilinmeyen bu kapılara çözüm olarak restorasyonlar sırasında iki yandan çıkılan merdivenler yapılmıştır. Cenazelik bölümlerinde ilgi çekici tonoz örtüler bulunmakta ve kapıları genellikle doğuya açılmaktadır. Aynı restorasyonlarda buralara inen basamaklar da yeniden yapılmıştır. Hepsinin mazgal pencere biçiminde havalandırma ve aydınlatma açıklıkları vardır ve süslemelidir. Tamamen volkanik kesme taştan yapılan kümbetlerin çoğunda kitâbeler beyaz taşa yazılmış, bazılarında da külâh altından yine beyaz taş kitâbe veya süsleme şeridi geçirilmiştir. XIII. yüzyıl kümbetlerinin silindirik gövdeli olanlarında dahi yüzey sathı nişlere bölünmüş ve kaval silmelerle hareketlendirilmiştir.

Akıtlar. Toprak seviyesinde hafif tümseklerle dikkati çeken, Ahlatlılar'ın eskiden beri **akıt** adını verdikleri bu mezar yapıları, Ahlat'ta uzun süre araştırma ve kazılar yapan Halûk Karamağaralı tarafından "tümülüs tarzında eski Türk mezarları" şeklinde tanımlanmaktadır. Kesme taştan yapılmış olan akıtlar, süslemeli mazgal pencerelere ve tonoz örtülere sahip kümbet cenazelikleri şeklindedir. Eski ve üst kısımları yıkılmış kümbetlere ait olabilecekleri de düşünülmektedir.

Mezar Taşları. Ahlat mezar âbideleri içinde önemli bir yer işgal eden ünlü mezar taşları, Selçuklu ve Beylikler dönemi mezarlarına ait olan XII-XV. yüzyıl taşlarıdır. Bunların dışında, XVI-XVII. yüzyıllara ait bazı Osmanlı mezar taşları da bulunmakta, fakat bunlar birkaçı hariç Selçuklu mezar taşlarının kötü birer taklidi olmaktan öte değer taşımamaktadırlar. Ahlat mezar taşları yapıları itibariyle, a) şâhideli (baş ve ayak taşlı) mezarlar, b) şâhidesiz sandukalar, c) çatma lahitler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bunlardan sayıları bin civarında olan şâhideli mezarlar, özellikle alışılmış ölçülerden çok büyük, 3.50 m. yüksekliğe varan ve her cephesinde süsleme bulunan dikdörtgen prizma şeklindeki şâhideleriyle Ahlat mezar taşlarını karakterize ve temsil etmektedirler.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahim Şerif [Beygü], *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul 1932; Gabriel, *Voyages*, I, 244-248; Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarisi*, İstanbul 1972; Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara 1972; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1973, II; İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", *Tarih Dergisi*, I/1, İstanbul 1949, s. 167 vd.; Metin Sözen, "Eyvan Tipi Türbeler", *Anadolu Sanatı Araştırmaları I*, İstanbul 1968, s. 208 vd.; Halûk Karamağaralı, "Ahlat'ta Bulunan Tümülüs Tarzındaki Türk Mezarları", *Önasya*, V/59-60, Ankara 1970, s. 4 vd.; Orhan Cezmi Tuncer, "Bitlis-Ahlat, Hasan Padişah Kümbeti Onarımı", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, sy. 1, Ankara 1974, s. 47 vd.

ARA ALTUN

Ahlat'ta Bugatay Aka, Keşiş ve Hüseyin Timur kümbetleri

